

Список використаних джерел:

1. Дёмин А. Н. Личность в кризисе занятости: стратегии и механизмы преодоления кризиса / А. Н. Дёмин. – Краснодар: Куб. гос. ун-т, 2004. – 315 с.
2. Ростовский В. П. Социально-психологические проблемы безработицы / В. П. Ростовский // Социальная психология экономического поведения. – М.: Наука, 1999. – С. 224–237.
3. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис : пер. с англ. / Э. Эриксон; общ. ред. и предисл. А. В. Толстых. – М. : Прогресс, 1996. – 344 с.
4. Feather N. T. Expectancy-value theory and unemployment effects / N. T. Feather // Journal of Occupational & Organizational psychology. – 1992. – Vol. 65, № 4. – P. 315–340.
5. Saks A. M. Effects of individual differences and job search behaviors on the unemployment status of recent university graduates / A. M. Saks, B. E. Ashforth // Journal of Vocational Behavior. – 1999. – Vol. 54, № 2. – P. 335–349.
6. Warr P. Unemployment and mental health: some British studies / P. Warr, P. Jackson, M. Banks // Journal of Social Issues. – 1988. – Vol. 44, № 4. – P. 47–68.
7. Winefield A. H. Unemployment distress, reasons for job loss and causal attributions for unemployment in young people / A. H. Winefield, M. Tiggemann, H. R. Winefield // Journal of Occupational & Organizational psychology. – 1992. – Vol. 65, № 3. – P. 213–218.

Резюме. В статье представлен современный опыт психологической интерпретации наиболее противоречивого и недостаточно разработанного на уровне научного анализа феномена кризисного рынка труда – безработицы. Показано, что ситуация безработицы по степени и характеру воздействия на личность является кризисной. Как правило, такие кризисы сопровождаются сильными отрицательными переживаниями и продуктивный выход из них зависит от многих факторов, которые определяют степень личностной зрелости человека.

Выявлено, что возрастная специфика и опыт профессионального развития молодежи могут быть источником появления как благоприятных, так и неблагоприятных эффектов. Оказавшись в ситуации безработицы, молодежь еще не имеет жесткой фиксированности и зависимости от собственного профессионального опыта, а профессиональная идентичность в силу отсутствия опыта практической апробации усвоенных в процессе обучения знаний и навыков еще недостаточно сформирована и фиксирована на конкретной деятельности. Это дает основания положительно оценивать перспективы последующей профессиональной социализации молодежи.

Сделан вывод о том, что без внутренней активности безработного в процессе преодоления безработицы за счет активизации и переосмысления внутренних резервов, без активной смысловой работы по дискредитации неадекватных новой социальной ситуации ценностей, решение данной проблемы будет неконструктивным и малопродуктивным.

Ключевые слова: безработица, кризисный рынок труда, критическая жизненная ситуация.

Summary. The article presents a modern interpretation of the psychological experience of the most controversial and insufficiently developed at the level of scientific analysis of the phenomenon of the crisis of the labor market - unemployment. It is shown that with the unemployment situation in the degree and nature of the impact on the personality of a crisis. Typically, these crises are accompanied by strong negative feelings and productive way out of them depends on many factors that determine the degree of personal maturity of the person.

It was revealed that the age and experience of specific professional development of young people can be a source appears both favorable and unfavorable effects. Caught in a situation of unemployment, young people still do not have a rigid fixation and depending on your own professional experience, and professional identity due to the lack of experience of practical testing of lessons in learning knowledge and skills still not formed and fixed to a particular activity. This gives grounds to positively assess the prospects for future professional socialization of young people.

It is concluded that without the internal activity of the unemployed in the process of overcoming unemployment through increased domestic reserves and reconsideration, without an active sense to discredit the work of a new social situation of inadequate values, the solution to this problem would be unproductive and unconstructive.

Key words: unemployment, critical labor market, critical life experiences.

УДК 159.923

Г.В.РУДЬ

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

Резюме. Стаття присвячена вивченню просоціальності в період підліткового віку при переході до юнацького етапу онтогенезу, коли відбуваються важливі зміни в самосвідомості людини, що розвивається. На основі аналізу теоретико-методологічних робіт узагальнено дані про загальні та вікові особливості соціалізації підлітків в контексті формування просоціальної поведінки. Підліткова орієнтація на самопізнання поступово перетворюється в особистісне самовизначення, прагнення молодої людини усвідомити себе членом суспільства, суб'єктом суспільних відносин, що сприяє розвитку соціально-етичних якостей особистості. Відзначено, що

розвиток якостей, сприяючих просоціальної поведінці підлітка здійснюється не тільки в рамках виховання (як педагогічної діяльності, так і саморозвитку), але й за допомогою психотерапевтичних і психотехнічних засобів. До них, зокрема відносять індивідуальне консультування, групи зустрічей (особистого зростання). Середовище, соціум, ЗМІ відіграють також не останню роль у формуванні просоціального компонента підлітків. На етапі практичної частини дослідження, мета якої полягала у зборі емпіричних даних, виявлено рівень сформованості просоціальної поведінки (міжособистісних стосунків та установок, спрямованих на альтруїзм — егоїзм). Отримані результати підтверджують необхідну перспективу подальшого дослідження в розробці та апробації корекційної програми по формуванню просоціальної поведінки у дітей підліткового віку.

Ключові слова: самовизначення, просоціальна поведінка, спосіб самовизначення.

Постановка проблеми: Дослідження проблеми просоціальної поведінки представляє значний теоретичний і практичний інтерес. Існує наукова потреба у цілеспрямованому вивченні основних особливостей допомоги іншому, розкритті психологічної природи і умов схильності допомагати. Практичне ж значення даної проблеми відкриває можливість впливати на такі важко керовані процеси, як моральне виховання, суспільна підтримка і взаємодопомога в життєвих ситуаціях. Необхідно зазначити, що особливо актуалізується вивчення просоціальності в період підліткового віку при переході до юнацького етапу онтогенезу, коли відбуваються важливі зміни в самосвідомості людини, що розвивається, суть яких пов'язана із зміною «фокусу» уваги до себе.

Мета: аналіз просоціальності в період підліткового віку при переході до юнацького етапу онтогенезу, коли відбуваються важливі зміни в самосвідомості людини, що розвивається.

Виклад основного матеріалу. Підліткова орієнтація на «самопізнання» поступово перетворюється в особистісне самовизначення, прагнення молодої людини усвідомити себе членом суспільства, суб'єктом суспільних відносин, що сприяє розвитку соціально-етичних якостей особистості. Залежно від того, які мотиви домінують у підлітка, можна говорити про егоцентричну або про просоціальну спрямованість особистості. Просоціальна спрямованість особистості, як відзначає ряд учених (А.Г. Асмолов, Л.І. Божович, Б.С. Братусь) [1, С. 54-56], сприяє гармонійному розвитку особистості підлітка. Б.С. Братусь пише: "Внутрішній, душевний світ підлітків з просоціальною спрямованістю виявляється незрівнянно гармонічніше, стійкіше, ніж світ підлітків із егоцентричною спрямованістю. Підлітки з просоціальною спрямованістю уміють віддати належне іншій людині і критично віднестися до своїх недоліків". У процесі розвитку у підлітків поступово формуються абсолютно нові етичні, естетичні і інтелектуальні відчуття, незв'язані з натуральними афектами. Симпатія - це первинна емоція, на основі якої розвиваються всі соціальні відчуття. Згодом симпатія диференціюється на «відчутті до інших» (любов) і «відчутті з іншими» (співчуття). Саме на базі симпатії підліток починає переходити до «ситуації альтруїзму», на якій він може співвідносити себе з іншими, усвідомлювати переживання інших людей і передбачати наслідки власної поведінки.

У розвитку просоціальної поведінки підлітків велику роль відіграє відношення батьків до них. Співчуття і альтруїстична поведінка властива підліткам, батьки яких роз'яснювали їм етичних норми, а не виховували їх в авторитарному стилі. Виховання просоціальних відчуттів і засвоєння етичних правил - різні сторони єдиного процесу виховання, заснованого на пошані до підлітка, тому при формуванні альтруїзму в підлітків велике значення відіграє розуміння батьками відчуттів дітей і їх участь в справах дітей. Іншою стороною процесу цього виховання є власна етична позиція батьків і її стабільність. Підлітки добре «прочитують» послідовність поведінки батьків. Декларативний гуманізм і протилежне реальне в поведінці батьків не можуть служити базою для виховання альтруїстичної поведінки. Розвиток цих і ряду інших якостей, сприяючих просоціальної поведінці підлітка здійснюється не тільки в рамках виховання (як педагогічної діяльності, так і саморозвитку), але за допомогою психотерапевтичних і психотехнічних засобів. До них, зокрема відносять індивідуальне консультування, групи зустрічей (особистого зростання) і перцептивно-орієнтованих групи. Середовище, соціум, ЗМІ відіграють також не останню роль у формуванні просоціального компонента підлітків. Старший підлітковий вік або рання юність – це період завершення фізичного дозрівання організму – етап початкової соціалізації особистості [4]. К.Ушинський називає цей період найвирішальнішим у житті людини, коли остаточно складається фундамент ціннісних орієнтацій, вимальовується проекція головних напрямків пошуків самореалізації на інших вікових етапах. Саме у ранній юності закладаються основні складові життя – професійні інтереси, політичні вподобання, стиль поведінки, характер спілкування. Крім того, у даному контексті Е.Шпрангер стверджував, що юність є періодом “вростання індивіда в культуру”, у певні форми життя суспільства, які існують у вигляді етики, релігії, науки, мистецтва [8].

Вважається, що до моменту закінчення школи юнаки та дівчата мають бути психологічно готовими до дорослого життя [3; 4]. Йдеться про сформованість властивостей, здібностей та потреб, які дали б змогу молодій людині повною мірою реалізувати себе в праці, суспільному житті, в майбутній сім'ї. Передусім це розвиток потреби в спілкуванні та освоєння способів його здійснення; формування теоретичного мислення і вміння орієнтуватись у різних його формах (науковому, художньому, етичному, правовому тощо), що виражається в наявних основах наукового та громадянського світогляду; розвиток рефлексії, яка забезпечує усвідомлене і критичне ставлення до себе; становлення готовності до трудової діяльності (5). Якщо ці якості сформовані, молода людина має необхідну психологічну базу для життєвого самовизначення – центрального новоутворення раннього юнацького віку. Із суб'єктивної точки зору воно характеризується усвідомленням себе як члена суспільства і конкретизується в новій суспільно значущій позиції. Однак справжнє самовизначення, як відзначала Л.І.Божович, не закінчується саме в цей час, воно як системне новоутворення, пов'язане з

формуванням внутрішньої позиції дорослої людини, виникає пізніше і є завершальним етапом онтогенетичного розвитку особистості дитини [2]. В кінці формування самовизначення характеризується не тільки розумінням самого себе – своїх можливостей і прагнень, але й розумінням свого місця в людському суспільстві і своєму призначенні в житті. Разом з тим, ще актуальними залишаються успадковані від підліткового віку проблеми – захист свого права на автономію від старших, власне вікова специфіка дорослості, види якої були виділені і вивчені Т.В.Драгуною [3].

У цілому ж почуття дорослості у старшокласників суб'єктивно пов'язується не так з наслідуванням, як із входженням у світ дорослих, визначенням у ньому свого місця, орієнтації в ньому [8]. Це вимагає диференціації розумових здібностей та інтересів, розвитку інтегральних механізмів самосвідомості, вироблення світогляду, життєвої позиції тощо. У спілкуванні з близькими дорослими з'являється новий аспект – зацікавленість у досвіді і знаннях старших, їхніх оцінках і рекомендаціях. Це має значення не тільки для вирішення питань самовизначення, це ще і новий аспект відносин – ставлення до близького дорослого як до наставника, вчителя в тій чи іншій сфері, що виступає носієм відповідного ідеалу [11]. Самовизначення на цьому етапі ще не є завершеним, остаточним, оскільки воно не пройшло перевірки життям. Разом з тим, старшокласники прагнуть звільнитися від контролю та опіки з боку батьків і вчителів, а також від встановлених ними норм і порядків. У цьому процесі прийнято розрізняти домагання автономії у сфері поведінки (потреба і право самостійно вирішувати особисті проблеми), емоційної автономії (потреба і право мати власні, самостійно обрані уподобання) та нормативної автономії (потреба і право на власні норми та цінності) [8]. У період ранньої юності продовжується процес переорієнтації спілкування з дорослих на ровесників, яке вимагає взаєморозуміння, внутрішньої близькості, відвертості [4]. Друга лінія спілкування – із близькими однолітками – не менш значуща для становлення життєвого світу і для майбутнього життя. Від її розвитку, як підкреслював Е.Еріксон, залежить здатність чи нездатність майбутньої дорослої людини до глибоких, довірливих відносин з іншими людьми. Розвиток цієї лінії спілкування в ранній юності, у старших класах школи, зазвичай визначає майбутні відносини й у власній сім'ї, і з друзями, і у виробничих і неформальних групах [11]. Стосовно індивідуалізації стосунків, то, насамперед, вкажемо на чітке розмежування характеру взаємин з різними людьми, високу вибірковість і максималістську вимогливість до друзів. Крім того, у ранній юності помітно активізуються міжстатеві взаємини: розширюється сфера дружніх стосунків, розвивається настійна потреба в коханні, з'являються серйозні захоплення, багато хто розпочинає статеве життя [3]. За Б.Ельконіним, у ставленні юнака до дівчини відображаються усі новоутворення ранньої юності: досить подивитися на ці відносини, щоб побачити всю систему моральних норм, засвоєних особистістю в процесі розвитку [10].

Зростає рівень свідомого самоконтролю, хоч саме в цьому віці найбільше скаржаться на слабкість волі, залежність від зовнішніх впливів і такі характерологічні риси, як капризність, ненадійність, схильність легко і безпричинно ображатися [8]. Однак саме в цьому віці особливо гостро проявляються окремі властивості характеру, інколи доходячи до рівня акцентуацій; не будучи самі по собі патологіями, вони збільшують імовірність психічних травм та розвитку відхилених форм поведінки. Зокрема, загострення такої типологічної для юнацтва риси як гіпертимність нерідко спричинює нерозбірливість молодих людей у знайомствах, схильність до непродуманих, авантюричних вчинків, а типологічно зумовлена замкнутість може перерости у хворобливу самоізоляцію або й почуття власної неповноцінності. У даному контексті, вік від 14 до 18 років є критичним періодом для психопатій (О.Є.Лічко).

У цілому ж емоційні труднощі та негаразди не є типовими для ранньої юності. Ймовірніше, відбувається виявлення деякої загальної закономірності, а саме: підвищення рівня організації і саморегуляції організму призводить до збільшення емоційної чутливості, але паралельно зростають і можливості психологічного захисту [8]. Тобто, основний психологічний здобуток ранньої юності – відкриття індивідом власного внутрішнього світу. Зовнішній, фізичний світ тепер лише одна з можливостей суб'єктивного досвіду, центром якого є власна особистість, власне "Я", що спонукає до підвищення самоконтролю. Розмитість "Я" в цьому віці зумовлює почуття стурбованості та внутрішньої порожнечі, що породжує посилення потреби у спілкуванні та одночасне зростання його вибірковості, певну відмежованість від інших. Так, юнаки вважають себе менш сміливими, менш комунікабельними та життєрадісними, ніж однолітки, зате добрішими і з краще розвинутою здатністю зрозуміти іншу людину. Дівчата ж приписують собі меншу комунікабельність, зате більшу щирість, справедливість та вірність [4]. Як вважають Т.М.Титаренко і В.Г.Панок, самовизначення не може відбуватися без самообмеження [8]. Вибір професії активно впливає на траєкторію життєвого шляху, роблячи її досить визначеною. Але цей вибір водночас є й звуженням життєвих перспектив, відмовою від багатьох інших альтернатив і можливостей. Юнак прагне жити у майбутньому, але й побоюється деяких своїх рішень. Досить часто зіткнення абстрактних уявлень старшокласників із реальністю стають травмуючими, небажаними, і юнаки внутрішньо ніби відмовляються входити у дорослий світ, який їх розчарував. Вони відступають, залишаються у безвідповідальному дитинстві, справляючи враження інфантильних, несамостійних.

Нерозв'язаність завдань зумовлює формування у молодого покоління неадекватної ідентичності: відмови від психологічної інтимності, уникнення близьких міжособистісних стосунків з іншими; нечутливість щодо свого оточення, неспроможності будувати життєві плани, страху стати дорослим, страху змін; розпилення продуктивних, творчих здібностей, невміння мобілізувати свої внутрішні ресурси і зосередитися на якійсь одній, основній діяльності; формування "негативної ідентичності", відмови від самовизначення і вибору негативних зразків для наслідування.

Істотні відмінності спостерігаються і в стилі спілкування та міжособистісних стосунків. Психологічна інтимність, глибокі почуття та взаємність стосунків притаманні передусім стадіям "мораторію" та "зрілості", тоді як для етапів "невизначеності" та "передчасності" більшою мірою характерні стереотипні контакти. Серед молодих людей з "невизначеною" ідентичністю виявлено найбільше ізольованих [4] (С. Хаузер, Л. Кале). Важливим моментом стає формування почуття дорослості. Особливо інтенсивно розвивається сприймання себе як особи певної статі з характерними потребами, мотивами, ціннісними орієнтаціями, ставленнями до представників протилежної статі та відповідними формами поведінки (І.В.Дубровіна). Самосвідомість та самооцінка юнаків та дівчат серйозно залежать від стереотипних уявлень про нормативні образи чоловіка та жінки, які визначені історично зафіксованою диференціацією статевих ролей. У сфері спілкування для них також характерна широка представленість справжніх відносин. Це прихильності до близьких дорослих, відносини глибокої вірної дружби з ким-небудь із однолітків, почуття спільності з групами однолітків (однокурсників, товаришів за інтересами, наприклад, у спортивних секціях і т.д.).

Розвиваються і розширюються інші істотні зв'язки зі світом. Почуття вітчизни у відношенні своєї країни стає більш усвідомленим, наповненим різноманітним змістом. Вже в цьому віці можлива поява почуття вітчизни стосовно Землі в цілому. Поряд з остаточним становленням шкільної дружби, почуття спільності з іншими малими групами знаходять нові рівні психосоціальної totoжності. Можливе виникнення почуття спільності з усіма людьми Землі, що в першу чергу характерно для сутнісної лінії онтогенезу [7]. Всі інші близькі зв'язки зі світом – різноманітні прояви любові до природи, прихильності до тварин, захоплення і т.д. – також стають у цьому віці більш усвідомленими, включаються в цілісну світоглядну систему. Однак справжнє, глибоке усвідомлення ролі у своєму житті того чи іншого суттєвого зв'язку формується з остаточним становленням типу життєвого світу. Для старшокласників з егоїстичною спрямованістю особистості (складним і важким життєвим світом) тісні зв'язки, духовно-моральні цінності не стають визначальним фактором при виробленні світоглядних установок, самовизначенні і виборі професії. Вирішальними є розуміння престижності майбутньої професії, можливості просування кар'єрними щаблями, матеріальні умови і т.д. Прихильності до близьких родичів у таких старшокласників менш характерні, ніж при духовно-моральній спрямованості особистості. У відносинах з однолітками переважають мотиви самоствердження, домінування, престижу і т.д. Це стосується і романтичних відносин, у яких мотив перемоги зазвичай більш важливий, ніж духовна близькість. Домінування егоїстичних мотивів, їхня висока значущість обумовлюють в цілому підлеглу роль тісних зв'язків зі світом, у яких людина виходить за рамки спрямованості мотивації на саму себе. У порівнянні зі старшокласниками з духовно-моральним скеруванням особистості коло сутнісних життєвих відносин значно звужене. Втеча від суспільства – ще один варіант спроб організувати життя. Незалежно від того, вчиться юнак чи працює, він може обрати цей шлях: втеча в наркотики, релігійні секти, нарцистична заглибленість у себе і т.д. Якщо подібне прагнення стає переважаючим, робота і навчання покидаються. Цей варіант не можна назвати свідомим життєвим вибором. У подібних випадках завдання самовизначення звичайно не вирішене і зазначені пошуки стають наслідком серії серйозних невдач або вакууму. До наркотиків і сектантства можуть підштовхнути нудьга, бажання одержати нові враження, забути про «сірість» життя, невміння трудитися.

Науковці відзначають притягальну силу так званих юнацьких релігій. Х.Ремшмідт вважає, що ці релігії і відповідна ідеологія пропонують спрощену перспективу на майбутнє, підпорядкування вождю (гуру, месії, пророку), що нібито володіє рецептом порятунку усього світу і кожної людини окремо; організують насичене загальними переживаннями групове життя (використовуючи медитацію, транс і екстаз, іноді – наркотики) [219]. Юнацькі релігії нерідко призводять до розриву з сім'єю, передачі гуру усього свого особистого майна. В особистісному плані наслідки не менш руйнівні: створюється хвороблива залежність від групи, нездатність до емоційних зв'язків з іншими людьми, втрачається здатність самостійно мислити. Між різними лініями онтогенезу, що призводять у ранній юності до остаточного становлення відповідних типів життєвого світу, існують проміжні зв'язки з подвійною спрямованістю. Так, подвійне домінування егоїстичних і духовно-моральних мотивів зараз відмічається у значній частини учнів випускних класів середніх шкіл [5;6]. Випускники школи, що пов'язують свої найближчі життєві плани з ВНЗ, іноді поділяють себе на дві категорії: перші сподіваються на допомогу батьків, швидше за все платний ВНЗ, і не втрачають душевної рівноваги; другі розраховують на власні сили. Саме ті, хто збирається пробиватися в житті сам, більше за всіх трудяться, освоюючи шкільну програму і додатковий матеріал, відвідуючи різні підготовчі курси. Вони повинні витримати конкурс у державний навчальний заклад і найбільше піддані стресам, пов'язаним зі вступом. Частина з них – юнаки і дівчата з духовно-моральною спрямованістю особистості, готові боротися за своє покликання, частина – з егоїстичною спрямованістю, сильною престижною мотивацією, що спонукає поступити будь-що-будь у визначений чи у будь-який ВНЗ – аби вступити, не залишитися «за бортом».

На етапі практичної частини дослідження, мета якої полягала у зборі емпіричних даних, ми використовували методики діагностики міжособистісних стосунків Т. Лірі [9;408-418], яка виявляє домінуючий тип ставлення людини в самооцінці та взаємній оцінці. При вивченні міжособистісних стосунків найчастіше виділяються два фактори: домінування – підкорення і дружлюбність – агресивність; та методики діагностики соціально-психологічних установок особистості у сфері мотивацій і потреб, виявлення установок, спрямованих на альтруїзм – егоїзм О. Ф. Потьомкіної. Мета: визначити рівень сформованості просоціальної поведінки (міжособистісних стосунків та виявлення установок, спрямованих на альтруїзм – егоїзм). Дослідження проводилось на базі Рівненської гуманітарної гімназії, у якому брало участь 49 осіб, з яких 25 хлопців та 26 дівчат віком 14-17 років. Провівши психологічне обстеження підлітків за допомогою методики діагностики

міжособистісних стосунків Т.Лірі, також опрацювавши бланки відповідей досліджуваних ми можемо зробити наступні висновки: за шкалою альтруїзму 31,25% мають низький рівень, 37,5% - помірний, 31,25% – високий рівень. Для третини учнів характерно гіпер відповідальність, принесення в жертву своїх інтересів, прагнення допомогти і співчувати всім. Дві третини учнів відповідальні, делікатні, м'які та добрі, співчутливі, вміють підтримувати і заспокоювати, є безкорисливими

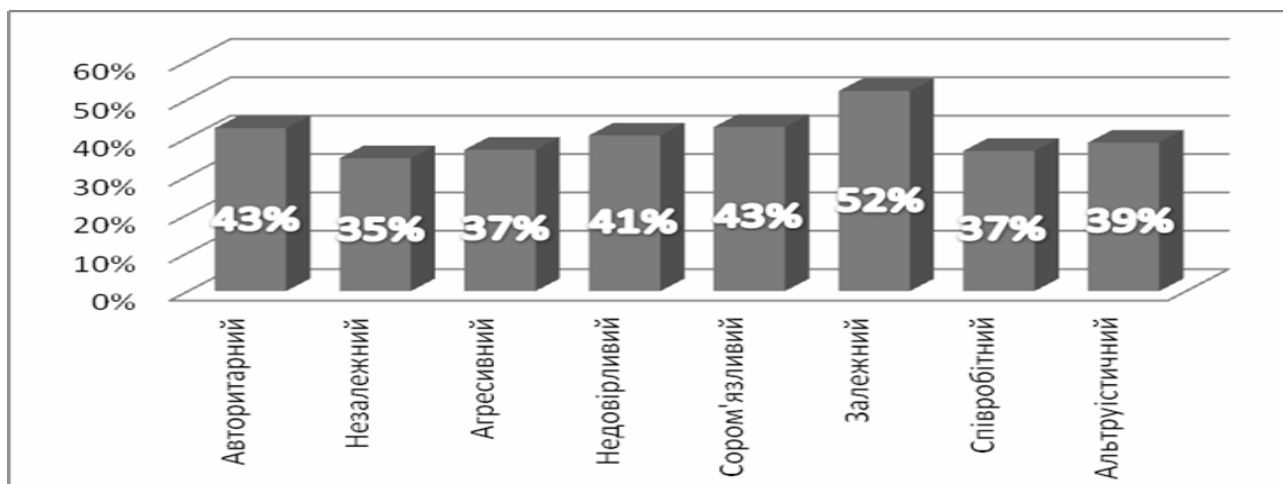

Рис. 1. Середні показники міжособистісних стосунків підлітків

Окрім того, узагальнюючи дані за всіма шкалами вище згаданої методики, маємо наступне: для хлопчиків більш характерними є крайні вираженості поведінки – низькі та екстремальні значення. Для дівчаток - помірковані відповіді, з тенденцією до середнього. Немає вагомій різниці у показниках авторитаризму, підозрливості, поступливості, альтруїзму та залежності. Для хлопців більш характерним є вияви дружелюбності та агресії, для дівчаток – егоїзму.

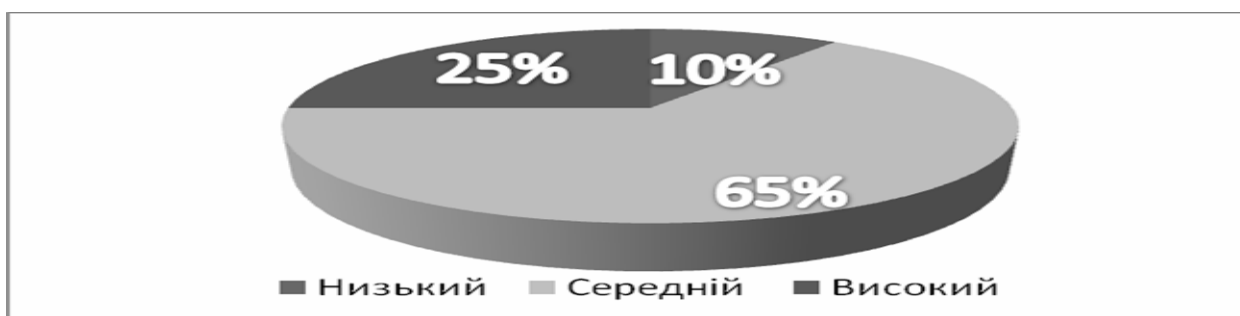

Рис. 2. Рівень альтруїзму старшокласників.

Згідно даних, отриманих в результаті використання методики О.Ф.Потьомкіної [3:641-648] ми виявили наступні результати: 28,1% учнів мають виражену орієнтацію на процес, 15,6% – на результат, 53,1% мають середньо виражену орієнтацію на процес, 50% – на результат. Учні, більше схильні до орієнтації на процес, менше задумуються про досягнення результату, часто запізнюються із термінами виконання роботи, процесуальну спрямованість заважає результативності, ними керує інтерес до справи, не люблять рутинної роботи.

Також, в ході дослідження, стало відомо, що 37,5% учнів мають виражену орієнтацію на альтруїзм, 43,8% мають виражену орієнтацію на егоїзм, 50% учнів мають середньо виражену орієнтацію на альтруїзм, 28,1% мають середньо виражену орієнтацію на егоїзм.

В цілому можна відмітити, що в досліджуваних групах підлітків рівень просоціальної поведінки є досить низьким і не сприяє розвитку таких міжособистісних стосунків з однолітками, як альтруїзм, дружелюбність, емпатію, взаємодопомога в життєвих ситуаціях, а завдання самовизначення зазвичай не вирішене і зазначені пошуки стають наслідком серії серйозних невдач або вакууму.

Висновки. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в розробці та апробації корекційної програми по подоланню негативних наслідків самовизначення, прагнення молоді людини усвідомити себе членом суспільства, суб'єктом суспільних відносин та формуванню просоціальної поведінки у дітей підліткового віку.

Список використаних джерел:

1. Аронсон Э. Социальная психология. Психологические законы поведения человека в социуме. - М.: Прайм-Евронек, 2002. – С. 558

2. Божович Л.И. Проблемы формирования личности. Избранные психологические труды. – М.; Воронеж, 1995.
3. Вікова та педагогічна психологія: Навч. Посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
4. Заброцький М.М. Вікова психологія: Навч. посібник.–К.: МАУП, 1998.–92 с.
5. Кулагина И.Ю., Колюцкий В.Н. Возрастная психология: Полный жизненный цикл развития человека. Учебное пособие. М.: ТЦ “Сфера”, при участии “Юрайт-М”, 2001. – 464 с.
6. Мангутова И.В. Альтруизм как психолого-педагогическая проблема, журнал «Мир психологии», 2007. № 3. С. 110-114.
7. Маслоу А. Психология бытия. – М., 1997.
8. Панок В.Г. Основи практичної психології: Підручник для студ. вищих навч. закладів / В.Г.Панок, Т.М.Титаренко, Н.В.Чепелєва та ін. – 2 вид., стер. – К.: Либідь, 2001. – 536 с.
9. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. Ред. и сост. Райгородский Д.Я. – Самара, 2001. С.408-418, С.641-648.
10. Эльконин Д.Б. Введение в психологию развития. – М., 1994. – 120 с
11. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. – М., 1996. – 354 с.

Резюме. Стаття посвящена изучению просоциальности в период подросткового возраста при переходе к юношескому этапу онтогенеза, когда происходят важные изменения в самосознании человека. На основе анализа теоретико - методологических работ обобщены данные об общих и возрастных особенностях социализации подростков в контексте формирования просоциального поведения. Подростковая ориентация на самопознание постепенно превращается в личностное самоопределение, стремление молодого человека осознать себя членом общества, субъектом общественных отношений, способствует развитию социально - нравственных качеств личности. Отмечено, что развитие качеств, способствующих просоциальному поведению подростка осуществляется не только в рамках воспитания (как педагогической деятельности , так и саморазвития) , но и с помощью психотерапевтических и психотехнических средств. К ним , в частности, относят индивидуальное консультирование, группы встреч (личностного роста) . Среда , социум , СМИ играют также не последнюю роль в формировании просоциального компонента подростков. На этапе практической части исследования, цель которой заключалась в сборе эмпирических данных, выявлен уровень сформированности просоциального поведения (межличностных отношений и установок, направленных на альтруизм - эгоизм). Полученные результаты подтверждают необходимость перспективу дальнейшего исследования в разработке и апробации коррекционной программы по формированию просоциального поведения детей подросткового возраста .

Ключевые слова: самоопределение, просоциальное поведение, способ самоопределения, социализация подростков .

Summary. This article is devoted to the study of prosocial behaviour during adolescence and the transition to junior stage of ontogenesis, when there are significant changes of human self-actualization. Based on the analysis of theoretical and methodological work summarizes data on the age and general features of the socialization of adolescents in the context of prosocial behavior. Teenage focus on self gradually transformed into personal self actualization, the young man's desire to understand himself as a member of society , a subject of public relations, which promotes social and moral qualities of the individual. It is noticed that the development of skills , helping prosocial adolescent behavior carried out not only in education (both teaching activities and self-development) , but also through psychotherapy and psychotherapy sources . In particular they include individual counseling , group meetings (personal growth). surrounding , society , the media play an important role in shaping prosocial component teenagers. At the stage of the practical part of the study, the purpose of which was to collect empirical data revealed the level of formation prosocial behavior (interpersonal relationships and systems directed to altruism - self-interest) . These results support the need for further research in perspective of development and testing correctional program on formation prosocial behavior in adolescents .

Keywords: personal identity, self-prosocial behavior, identity formation, socialization of adolescents.

УДК 316.61: [008:373.5.011.3 – 051]

О.С. СОЗОНЮК

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ У СТУДЕНТІВ - МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

Резюме. У статті описано теоретико-методологічні аспекти розвитку комунікативних здібностей у студентів – майбутніх педагогів, експериментально досліджено вищевказану проблему. Крім того, у статті обґрунтовано сутність педагогічного спілкування як форми навчальної взаємодії, співробітництва педагога й студентів, що створює соціально-психологічний клімат та атмосферу професійної діяльності.

Ключові слова: комунікативні здібності, педагогічне спілкування, професійна компетентність, комунікативна культура педагога.